

Ontharding Waterlabo © constructlab

Zenne in zicht

TINE COOREMAN, BENJAMIN THIÉBAUX, GRIET KUPPENS [LEEFMILIEU BRUSSEL]

De Zenne en Brussel hebben van oudsher een innige relatie. Het territorium van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest situeert zich immers tussen het noordelijke en het zuidelijke stroomgebied van deze waterloop. Met haar parcours van bijna honderd kilometer, vanaf haar bron in het Waalse Naast tot in Mechelen, waar ze in de Dijle uitmondt, doorkruist de Zenne als de enige waarlijk ‘Belgische’ rivier de drie gewesten van ons land.

Net als in vele andere centrumsteden van de Lage Landen, waar tijdens de industriële revolutie waterlopen werden rechtgetrokken, ingekokerd of drooggelegd, verdween ook in Brussel de Zenne ondergronds. In het ontstaan van de stad heeft de rivier nochtans een cruciale rol gespeeld: Brussel nestelde zich in de alluviale klei ter hoogte van een belangrijk kruispunt op een handelsroute tussen Vlaanderen en Duitsland. Tot in de 16de eeuw voeren er handelsvloepen langs, maar vanwege het fluctuerende en dus weinig betrouwbare de-

biet van de rivier besloot men tot de aanleg van het kanaal van Willebroek. Wel bleef de Zenne de stedelijke economieën, zoals leerlooierijen, brouwerijen en molens, voorzien van grondstoffen en waterkracht. Noeste menselijke arbeid herschiep het Zennetracé in de alluviale vlakte en in het stadsweefsel tot een grillig netwerk van zijarmen en eilanden. Vanaf de 19de eeuw veranderde de houding van de Brusselaars tot de Zenne evenwel drastisch: ten gevolge van de industriële revolutie werd er steeds meer vuil water in de rivier geloosd en de toenemende verharding

De Zenne in het recente stadsrenovatiebeleid van Brussel

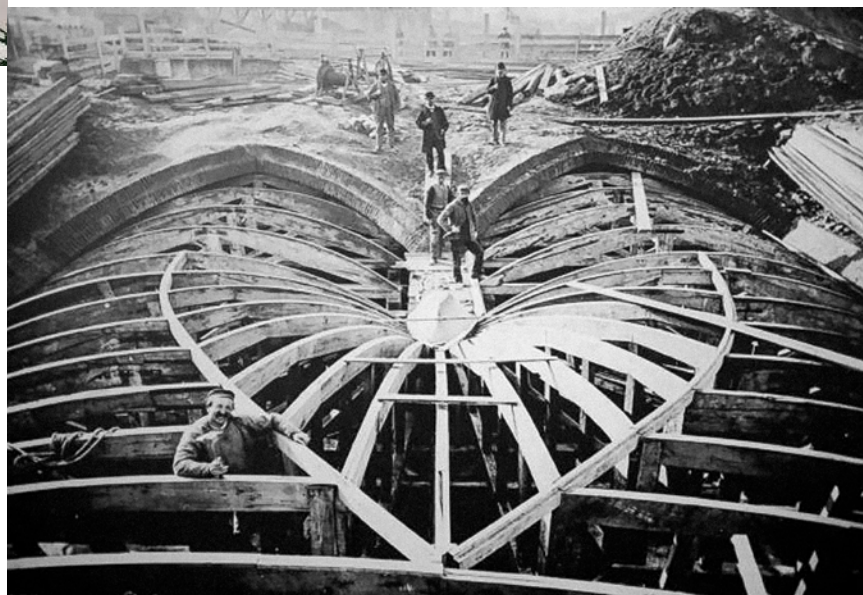
veroorzaakte overstromingen tot in het stadscentrum. De Zenne moest op den duur letterlijk het onderspit delven. Een eerste campagne van burgemeester Anspach leidde tot de inkokering van de centrale rivierarmen onder de nieuwe Haussmanniaanse stadsboulevard. Finaal werd in de jaren 1950 het volledige debiet van de Zenne ter hoogte van de Vijfhoek verzameld in een koker die onder de Kleine Ring mooi rondom het stadscentrum heen gaat. Bijkomende overwelvingen en droogleggingen in de 20ste eeuw mikten op de vele zijarmen in de vallei en op de trajecten door productie- en activiteitenzones. Deze reeks aan infrastructurele werken, die nagenoeg 10 kilometer Zenne aan het zicht onttrok, was er tevens op gericht het debiet van de rivier op verschillende plaatsen te verbinden met het kanaal — een

hart van de stad gebracht. Het resultaat waren compleet verharde, maar ook esthetische, publieke ruimten, zoals de Vismarkt in Mechelen en de Graslei in Gent, die al gauw dé sociale hotspots van de stadscentra werden, met terrassen, cultuurcentra en vaak prijzige woningbouwprojecten.

In Brussel was dit soort stadsrenovatierecepten van rond de eeuwwisseling evenwel niet toepasbaar: het huidige tracé van de ingekokerde Zenne werd om het stadscentrum heen geleid, en in de sterk gewijzigde stadsweefsels waren de historische tracés nog amper terug te vinden.

De focus in het hoofdstedelijk gewest lag in die periode op de restauratie en renaturalisatie van de secundaire waterlopen van het stroomgebied, in de tweede kroon. Leefmilieu Brussel startte belangrijke restauratiecampagnes: de Woluwe en de Molenbeek werden losgekoppeld van het rioleringsstelsel en kregen opnieuw de vrije loop in een natuurlijke bedding met ecologische oevers, vaak ingebed in een groter parkgeheel. Deze hydrografische projecten vormden een onderdeel van een globale aanpak tot behoud, restauratie en uitbreiding van het groenblauwe netwerk van het Brusselse gewest. De doelstellingen waren dus zowel van landschappelijke als van ecologische aard. Met onder meer een programma als de Groene Wandeling, een lus van 60 kilometer aan trage wegen rondom de hoofdstad, realiseerde Leefmilieu Brussel een project van groene én blauwe infrastructuur dat zijn gelijke niet kent. In Zellik, maar ook in Dilbeek, breidt Vlaanderen deze inspanningen uit met landschapsprojecten in de Molenbeek- en Vogelzangbeekvallei.

Recentere realisaties van Leefmilieu Brussel borduren op hetzelfde thema voort, maar durven voor het eerst ook in te zetten op een herwaardering van de Zenne zelf, als natuurlijke waterloop. Een Europees wettelijk kader met betrekking tot de verbetering van de waterkwaliteit¹ in 2000, de vertaling ervan in gewestelijke ordonnanties² in 2006 en het Europese project LIFE Belini, dat coördinatie tussen de drie gewesten met betrekking tot werken aan de Zenne mogelijk maakt, zorgden voor een stevige duw in de rug. Langs de Paepsemiaan in het zuidelijke industriegebied worden de oevers van de Zenne over een afstand van 400 meter ontdaan van minerale damwanden en vernatuurlijkt. Het project is een illustratie van het principe ‘twee oevers, twee werelden’: op de ene oever krijgen fauna en flora vrij spel, terwijl de andere oever inzet op toegankelijkheid en zachte mobiliteit. Daarnaast

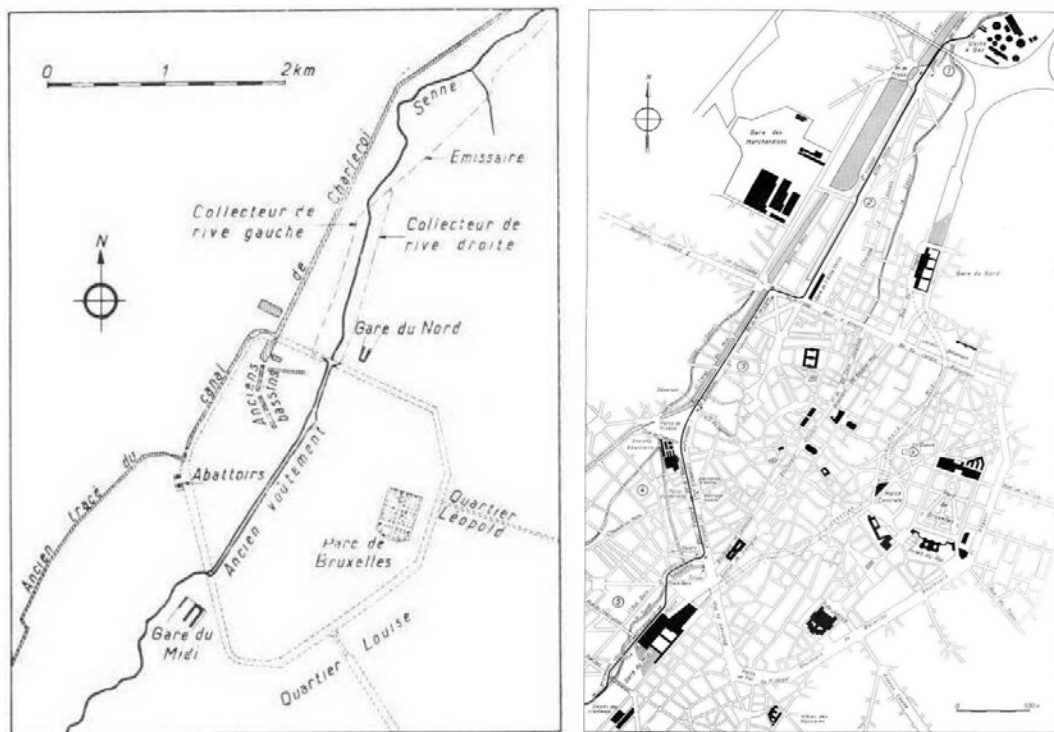
De eerste inkokering van de Zenne © Griet Kuppens

relië uit een andere tijd, waar we vandaag vreemd genoeg ons voordeel mee kunnen doen bij de vele restauratieprojecten van waterlopen die nu op stapel staan.

Ook de recentere geschiedenis van het hydrografisch netwerk in Brussel verliep atypisch. In de kleinere centrumsteden van Vlaanderen mikten stadsvernieuwingsoperaties vaak op het openleggen van de centrale waterloop. Door het autovrij maken van straten en het verlagen van kades werd het water terug in het

1 Richtlijn CEE 91-271, Richtlijn Kader Water 2000/60/CE

2 De verordening ‘waterkader’ van 20/10/2006 en de verordening ‘waterlopen’ van 01/01/2020 van het Brussels gewest

LINKS De Zenne in Brussel na de eerste inkokering in 1871 (bron: Le détournement et le voûtement de la Senne à Bruxelles, « La technique des Travaux », 1955)

RECHTS De Zenne in Brussel na de tweede inkokering in 1930 – 1955 (bron: Le détournement et le voûtement de la Senne à Bruxelles, « La technique des Travaux », 1955)

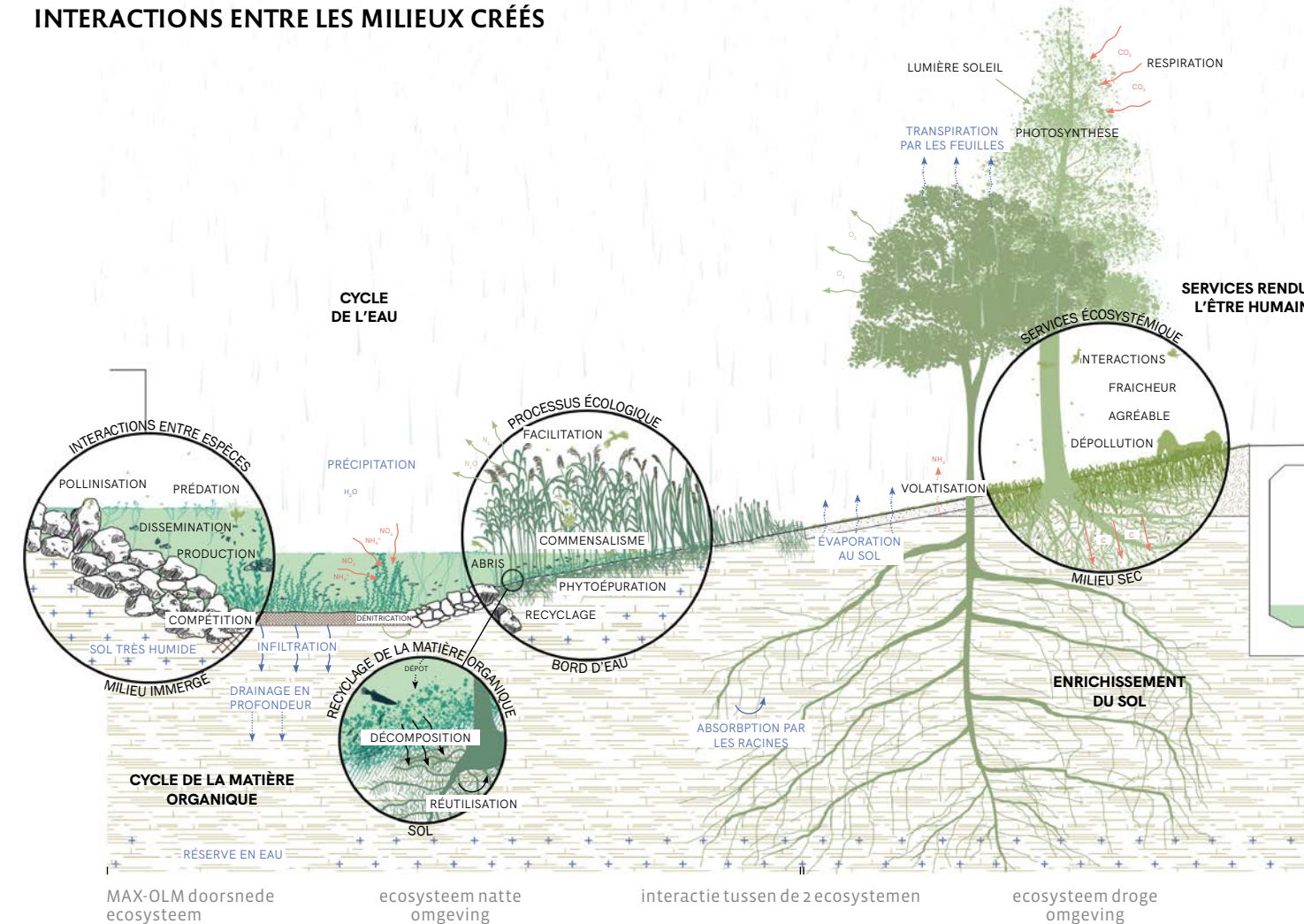
moet er op de site een overstromingszone met paaiplaats komen en wordt er bij een dode arm van de Zenne een terrein aangekocht voor de realisatie van familiale moestuinen. Stroomopwaarts van het zuiveringsstation ten noorden van Brussel, in de voorhaven, zorgde Leefmilieu Brussel in 2019 voor een primeur met een eerste openlegging van de Zenne. Over 200 meter werden de betonnen dakplaat en de wanden van de Zennekoker verwijderd en natuurlijk hellende oevers aangelegd. Opnieuw spelen in hoofdzaak ecologische motieven, al worden er ook interessante hydrologische kunstgrepen uitgetoetst die het zuurstofgehalte van de rivier verhogen. Bovendien is de hele werf een toonbeeld van duurzaamheid en circulariteit: het leeuwendeel van de vervoersstromen aan materiaal en gronden gebeurt via het nabijgelegen kanaal en nagenoeg 85% van het verwijderde beton wordt op de site hergebruikt voor de versteviging van de nieuwe taluds. In de toekomst kan deze nieuwe groenblauwe infrastructuur ingepast worden in het nieuwe trage-wegennetwerk van Haren.

Beide projecten, Paepsemiaan en de site in de voorhaven, slaan de brug van een ecologisch-landschappelijke naar een meer integrale en ecosystemische benadering: zowel geïntegreerd regenwaterbeheer als het bufferen van piekdebieten past binnen een klimaatadaptieve politiek. In die zin vormen deze projecten de opstap naar een nieuwe generatie 'Zenne-projecten' die momenteel in de hoofdstad worden gepland: Max-sur-Zenne, het Parc des Deux Gares en de site van Schaarbeek Vorming. Deze projecten gaan veel breder wat ecosystemische benadering betreft, en tegelijk dichten ze de Zenne een hoofdrol toe in het huidige stadsvernieuwingsbeleid.

Met het project Max-sur-Zenne werkt Leefmilieu Brussel samen met Stad Brussel en Brussel Mobiliteit aan het openleggen van 650 meter Zenne ter hoogte van het Maximiliaanpark, vlak naast de Vijfhoek. Het ontwerp van het Frans-Belgische team onder leiding van OLM paysagistes & urbanistes (Parijs), dat werd geselecteerd via een internationale wedstrijd onder begeleiding van BMA, zet in op traditionele stedenbouwkundige waarden

zoals recreatie en landschappelijke kwaliteit. Tegelijk integreert Max-sur-Zenne andere ecosystemediensten zoals een koelte-eilandeffect, het bufferen van piekdebieten aan regenwater en het verhogen van de biodiversiteit in deze uiterst stedelijke omgeving. Het ontwerp vertrekt van de kwaliteit van enkele aanwezige landschappelijke structuren: zo vormt de oude Zenne-koker een nieuwe as voor zachte mobiliteit, wordt de bestaande watertuin gehervat en wordt bestratingsmateriaal zoveel mogelijk hergebruikt. De integrale projectbenadering vertrok ook vanuit de ambitie om buiten de lijntjes te kleuren: de omliggende woonstraten werden verluwd en zullen integraal deel uitmaken van het parklandschap. De grote as vanaf het Noordstation tot aan het kanaal krijgt een prominente wandelboulevard. Nieuwe dwarsverbindingen moeten de dicht bevolkte wijken in het oosten verbinden met de stedelijke dynamiek rond het kanaal aan de westzijde van het park. Een educatieve boerderij, die haar gebouwen deelt met de groendienst van Stad Brussel, moet de nieuwe stadsdynamiek vervolledigen. Het basisprogramma van het project Max-sur-Zenne wordt gesubsidieerd vanuit het 'Stadsrenovatiecontract 01', een vernieuwend instrument van de Brusselse stadsvernieuwingspolitiek. Deze contracten focussen vooral op de open ruimte in de gebieden tussen twee gemeenten. Zonder de embryonale visie rond de herintroductie van de Zenne na 15 jaar geleden, die ontstond bij actiegroepen als de Zennezotten en Coördinatie-Zenne, had dit multithematische stadsvernieuwingsproject nooit kunnen bestaan. Maar tegelijk kunnen we stellen dat Leefmilieu Brussel met de ecosystemische projectbenadering van Max-sur-Zenne zijn steentje heeft bijgedragen aan het stadsvernieuwingsbeleid van het gewest in de richting van klimaatadaptatie en transitie.

Aan de zuidelijke grens van de Vijfhoek staat nog een stadsrenovatieproject (Nr. 07) met de Zenne in een hoofdrol op stapel, het Parc des Deux Gares. Langs de spoorwegbermen aan het Zuidstation loopt een stuk van tientallen meters Zenne verloren. Het project wil de fauna en flora op één oever ongemoeid

laten en tegelijk de andere oever ontsluiten, zodat een nieuwe trage verbinding ontstaat tussen het Zuidstation en de nieuwe woon- en productieontwikkelingen aan het Biestebroekdok. Als alle technische parameters het toelaten, zal de Zenne aan de kop van dit park op een oud industrieel braakland opengelegd worden over 80 meter. De oever wordt afgeboord door een industrieel pand met een zekere erfgoedwaarde, waarin een publieke voorziening zal worden ondergebracht. Een modernistisch hoekgebouw wordt een animatieruimte voor participatieve activiteiten. Deze operatie voorziet ook in een vistrap die de vismigratie stroomopwaarts moet faciliteren.

Helemaal ten noorden van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, vlak voor de Zenne de grens naar Vlaanderen oversteekt, is nog een ander ruimtelijk ontwikkelingsproject gepland met de Zenne als ruggengraat: Schaarbeek Vorming. Dit braakliggend voormalig spoorwegterrein moet in de toekomst een bedrijventerrein huisvesten met ruimte voor circulaire economie, openbaarvervoerdepots en grote recyclingmogelijkheden. De site zal worden afgeboord met een nieuwe groenblauwe infrastructuur van zes hectare die toelaat om de Zenne over 2,5 kilometer open te leggen. De activiteitenzone zal worden afgewisseld met 'groene coulissen', haaks op de Zenne, die de waterhuishouding en de verplichtingen inzake minimale groenruimte waarmaken. De haalbaarheidsstudie, opgemaakt door Bureau Bas Smets en ORG in het kader van het Beeldkwaliteitsplan

voor de kanaalzone, verbeeldt de diverse landschappen die in deze coulissen mogelijk zijn en de aquatische biodiversiteit die ze kunnen huisvesten, van een regentuin over stormbekkens tot een verdiepte dode arm aan de Zenne die piekdebieten kan bufferen. Schaarbeek Vorming wordt door de gewestelijke overheden gepland als een plek voor de 'shifting economy', en ook hier speelt de landschappelijke operatie van de Zenne en haar coulissen een cruciale rol in de transitie van de hoofdstad. Ze moet naast koelte-eilandeffecten en regenwaterbeheer ook landschappelijke verblijfskwaliteiten toevoegen die het de stedeling van morgen mogelijk maken een 'vie de proximité' te leiden in een almaar denser wordende stad.

ERRATUM In het vorige nummer van Ruimte (54) werd, omwille van een fout in het drukprocédé, de inleiding van het artikel 'Tabula. Zonder rasa. - Brussel, een mentale ruimte' van Jolien Naeyaert (blz. 58) niet afgedrukt. Waarvoor onze excuses. U vindt hieronder de tekst in kwestie:

"In het kader van dit themadossier nodigde het BMA team de architecte/kunstenaar Jolien Naeyaert uit voor een verkenning van de Brusselse ruimte. Naeyaerts' tocht door de stad werd een dwaling in de beste psychogeografische traditie, met plaatsen, boeken, eigen gedachten en conversaties met andere kunstenaars als 'compagnons de route'. Uit haar reisverslag komt een 'mentaal' Brussel naar voor dat geografische en tijdsgrenzen negeert, een Brussel waar het al eens mag wringen."